

УДК 327 (479.25)

Аветисян Л. В.*

ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ВПЛИВУ ВІРМЕНСЬКОЇ ДІАСПОРИ НА ЗОВНІШНЮ ПОЛІТИКУ США

Анотація. У статті проаналізовано основні форми реалізації впливу вірменської діаспори на зовнішню політику США. Доведено, що серед етнічних груп пострадянського простору найпомітніші позиції в американському лобіюванні мають представники саме вірменської діаспори. Показано, що результатом активного впливу вірменської діаспори на прийняття правових актів у США є: отримання Вірменією великої економічної допомоги від США, яка за розміром є другою після економічної допомоги США Ізраїлю; прохолодні відносини США з Азербайджаном, який, до речі, має великі запаси нафти, через відмову надати самоврядування Нагорному Карабаху; прийняття ст. 907 Акта підтримки свободи 1992 р., згідно з яким Азербайджан вилучено з числа пострадянських держав, які могли претендувати на отримання американської допомоги; запровадження США санкцій стосовно Туреччини, котрі офіційно проголошені як покарання її за відмову визнати геноцид вірменського народу, блокаду, яка тривала щодо Вірменії, та порушення прав людини. Констатовано повноцінну інтегрованість вірменської громади в суспільство США, що збільшує її потенціал.

Ключові слова: діаспора, Вірменія, США, лобі, зовнішня політика, вірменська громада, громадські організації.

Аспірант

Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Науковий керівник: Андреева О.М. доктор політичних наук, професор, професор кафедри Міжнародна інформація Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Annotation. *The article analyzes the main forms of implementing the influence of the Armenian Diaspora on US foreign policy. It is proved that among the ethnic groups of the post-Soviet space the most prominent positions in American lobbying have the representatives of the Armenian Diaspora. It is shown that the result of the active influence of the Armenian Diaspora on the adoption of legal acts in the United States is: the receipt by Armenia of large economic assistance from the USA, which is the second largest after the economic US aid to Israel; cool relations between the US and Azerbaijan, which, incidentally, has large oil reserves due to the refusal to provide self-government to Nagorno-Karabakh; adoption of Art. 907 of the Free Support Act of 1992, according to which Azerbaijan was withdrawn from the post-Soviet states that could claim American assistance; the imposition of US sanctions against Turkey, officially proclaimed as punishment for refusing to recognize the genocide of the Armenian people, the blockade that lasted for Armenia, and the violation of human rights. The full integration of the Armenian community into the US society, which increases its potential, is stated.*

Key words: *Diaspora, Armenia, USA, lobby, foreign policy, Armenian community, public organizations.*

Аннотация. *В статье проанализированы основные формы реализации влияния армянской диаспоры на внешнюю политику США. Доказано, что среди этнических групп постсоветского пространства заметные позиции в американском лоббировании имеют представители именно армянской диаспоры. Показано, что результатом активного воздействия армянской диаспоры на принятие правовых актов в США являются: получение Арменией большой экономической помощи от США, которая по размеру является второй после экономического помощи США Израилю; прохладные отношения США с Азербайджаном, который, кстати, имеет большие запасы нефти, из-за отказа предоставить самоуправление Нагорном Карабахе; принятие ст. 907 Акта поддержки свободы 1992, согласно которому Азербайджан исключен из числа постсоветских государств, которые могли претендовать*

на получение американской помощи; введение США санкций в отношении Турции, которые официально провозглашены в качестве наказания ее за отказ признать геноцид армянского народа, блокаду, которая длилась в отношении Армении, и нарушения прав человека. Констатировано полноценную интегрированность армянской общины в общество США, что увеличивает ее потенциал.

Ключевые слова: *диаспора, Армения, США, лобби, внешняя политика, армянская община, общественные организации.*

Постановка проблеми. Форми реалізації впливу діаспори на досягнення поставлених завдань різняться. Пізнавальним і корисним у цьому контексті є приклад діяльності вірменської діаспори, якій вдалося вплинути на ситуацію, що склалася у Вірменії в постконфліктний період 1994 р., коли спостерігалася відсутність національної консолідації, дроблення та протистояння політичної еліти ураженої внутрішніми суперечностями, що призвело до застою економічних реформ і тим самим до суттєвого сповільнення інвестиційних надходжень, вдалося домогтися шляхом успішного лобіювання в американському уряді розширення офіційної допомоги Вірменії. В результаті було заблоковано програми допомоги для Азербайджану, натомість Вірменія отримала 240 млн. дол. Цей крок забезпечив потужну підтримку вірменським урядам, які знаходилися на стадії перманентної ротації [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Практичними і нагальними питаннями розвитку та діяльності вірменської діаспори США, а також вплив вірменського лобі на зовнішню політику США та американсько-вірменські відносини знайшли належне місце у науковому доробку таких дослідників, як Атоян В., Ароян І. К., Вардanian Т., Аветисян К., Галастян А.Г., Джангозян С. Ю., Троїцький М.А., Геворгян О. З., Габріелян А.А., Кіракосян Д.С., Паносян Р., Аганян Д., Ганаланян Т., Наапетян А., Рес Х., Маккормік Дж. та інші. В цілому констатуємо наявність достатньої кількості наукових досліджень, що

проводяться в основному вірменськими, російськими та західними дослідниками.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Серед українських дослідників на сьогодні не вистачає ґрунтовних аналітичних робіт з даної проблематики що актуалізує науковий пошук та розвідки вірмен України.

Формулювання цілей статті. Головна ціль статті полягає у формуванні цілісного уявлення про форми реалізації впливу вірменської діаспори на зовнішню політику США.

Основні результати дослідження. Серед етнічних груп пострадянського простору найпомітніші позиції в американському лобіюванні мають представники саме вірменської діаспори. Більше того, їхні лобістські організації поступаються за рівнем впливу у США хіба що єврейським лобістським організаціям. Цікаво, що чисельність вірменської діаспори загалом у світі майже в 2,5 разу більша за кількість громадян самої Вірменії. У республіці проживають три мільйони етнічних вірмен, а за кордоном – більш як 7,5 млн. чол. (максимальна оцінка – до 10 млн.). Кількість лише американських конгресменів, які належать до так званої вірменської групи, сягає близько 130 осіб. Влада Вірменії активно вивчає досвід Ізраїлю, Китаю, Ірландії, які налагодили ефективну взаємодію з власними діаспорами. Так, у 2008 року з ініціативи президента Вірменії було створено окреме Міністерство з питань діаспори. Державну політику в цій царині можна визначити так: «Сила вірменського народу – в силі кожного вірменина й усіх вірмен разом узятих, хоч би в якій частині світу вони проживали» [2].

Відтак, результатом активного впливу вірменської діаспори на прийняття правових актів у США є: отримання Вірменією великої економічної допомоги від США, яка за розміром є другою після економічної допомоги США Ізраїлю; прохолодні відносини США з Азербайджаном, який, до речі, має великі запаси нафти, через відмову надати самоврядування Нагорному Карабаху; прийняття ст. 907 Акта підтримки свободи 1992 р., згідно з яким

Азербайджан вилучено з числа пострадянських держав, які могли претендувати на отримання американської допомоги; запровадження США санкцій стосовно Туреччини, котрі офіційно проголошені як покарання її за відмову визнати геноцид вірменського народу, блокаду, яка тривала щодо Вірменії, та порушення прав людини [2].

Актуалізувавши питання значення та ролі вірменської діаспори в світі вважаємо за необхідне стисло розглянути її генезис, що надасть можливість більш чітко розкрити її особливості.

У монографії американського історика Е. Морісона відзначається, що вірмени з'явилися на території сучасних США у 1630 р. Однак дані про кількість вірмен в той період умовні і неточні [3]. Першим відомим вірменином-жителем США була людина на ім'я Мартін Вірменин, який прибув в Джеймстаун (штат Вірджинія) в 1618 р. Кажуть, що Мартін Вірменин був запрошений в колонію для розведення тутового шовкопряду і виробництва шовку.

Однак найбільш активно вірмени почали перебиратися в США у 1920-ті рр. Велику частину емігрантів складала біженці з Османської імперії. Друга хвиля еміграції почалася після Другої Світової війни, коли вірмени, що опинилися в полоні і які не захотіли повертатися в СРСР, перебралися в США. Пізніше був ще наплив вірмен в США з Близького Сходу, зокрема Лівану, Сирії та Ірану. Після розпаду Радянського Союзу вірмен в США стало значно більше [4].

У 1901 р. відомий юрист Арутюн Джененян заснував першу вірменську громадську організацію на території США. Рада вірмен Каліфорнії була офіційно зареєстрована 27 травня 1901 р. в місті Лос-Анджелес. У 1912 р. вірменський підприємець Багдасар Симонян пожертвував 3 тисячі доларів на будівництво вірменської церкви у Фресно, яка сьогодні носить назву «Вірменська Апостольська Церква Святої Трійці». Фресно - особливе місто, в якому народилися і жили всесвітньо відомі вірмени, якими вірменський народ пишається і сьогодні. Так, в місті жив легендарний полководець,

Національний герой Вірменії та Болгарії - Анранік Озанян. В цьому місті мешкав і вірменський месник Согомон Тейлерян, який застрелив головного організатора геноциду вірмен Талаата Пашу. Крім того, у вірменському кварталі народився і творив вірменський поет і письменник Вільям Сароян, який присвятив історії життя вірменської громади міста кілька творів. Більш того, у Фресно і його прилеглому окрузі Візалія народилися Національні герої Вірменії: меценат Кірк Керкорян і член «А.С.А.Л.А.» (Вірменська Секретна Армія Визволення Вірменії), воєначальник, герой Арцахського війни Монте Мелконян. Також слід зазначити, що важливий внесок в розвиток вірменознавства в США мають інститути «Комітас», «Зорян» та Вірменський національний інститут. Науково-дослідні роботи, що виконуються в даних установах, видання монографій, збірників і періодики мають велику наукову цінність. Особливо виділяються роботи по вивченню історії Вірменії [4].

США почали виявляти підвищену цікавість до Вірменії в 1980-х рр. Це було обумовлено низкою причин.

Перша полягала в тому, що на цей період припадає пік політичного лобістського впливу американських вірмен. Починаючи з адміністрації Річарда Ніксона, вірмени послідовно зміцнювали свої позиції у великій політиці. До початку 1980-х рр. етнічні вірмени працювали в Білому Домі (Кеннет Хачігян, Арам Бахшян-молодший), Держдепартаменті (Едвард Джереджян) і Конгресі (Чарльз Пашаян). Однак найбільш впливовим політиком вірменського походження був Джордж Дюкмеджян - 35-й губернатор Каліфорнії і близький друг президента Рональда Рейгана. До 1988 р. Дюкмеджян був одним з найпопулярніших політиків у країні. Він зіграв важливу роль у припиненні апартеїду в ПАР. Досить зазначити, що під час своєї виборчої кампанії Джордж Буш-старший двічі пропонував «Дюку» піти в Білий Дім в якості віце-президента. Дюкмеджян відмовився, мотивуючи це тим, що для перемоги на президентських виборах необхідно утримати Каліфорнію за республіканською партією. Цей крок ще більше зміцнив авторитет Дюка, який став одним з трьох найбільш помітних політичних діячів

поряд з Бушем-старшим і сенатором Бобом Доулом [5].

Другою причиною виявився потужний рух карабаських вірмен за возз'єднання з Вірменією. США були натхненні протестним потенціалом в Вірменії і прагнули підтримати політичні вимоги вірмен до центральної влади СРСР. Після подій в Сумгаїті і Баку сенатор Клейборн Пелл, глава комітету з міжнародних справ, направив Горбачову лист, в якому більше 40 законодавців закликали СРСР зупинити агресію Азербайджану проти вірменського населення. З початком ескалації конфлікту сенатори Роберт Доул, Джон Керрі і Піт Вілсон ініціювали нове звернення, в якому зазначалося, що центральна влада СРСР більше не має дозволяти Азербайджану контролювати вірменський Карабах. Більш того, сенатор Пелл повторив це прохання під час особистої зустрічі з Едуардом Шеварднадзе - останнім главою МЗС СРСР. Таким чином, вже тоді американці на високому рівні висловлювалися на теми, пов'язані з Вірменією і Карабахом [5].

Після розпаду СРСР США знову робив ставку на Вірменію в якості потенційного союзника в Закавказзі. Політична воля американців була продемонстрована в ряді напрямків. Перший полягав в тому, що Вірменія і НКР (остання не була визнана США де-юре) були включені в урядові програми по лінії закону «На підтримку свободи», в той час як розділ 907 забороняв надавати всіляку допомогу Азербайджану через його агресивні дії і незаконні блокади наземного кордону з Вірменією. При цьому по перерахунку на душу населення обсяг американської безоплатної допомоги Єревану поступався лише Ізраїлю. Другий напрямок полягав у підтримці розвитку гуманітарних та інфраструктурних проектів через фонд «Виклики тисячоліття». Примітно, що комітет із зовнішніх асигнувань виділив на вірменський напрямок суму, яка в два рази перевищувала аналогічну допомогу Грузії. Натомість Азербайджан і зовсім не був включений в програму [5].

На відміну від багатого нафтою і газом Азербайджану, Вірменія не володіє значними природними ресурсами, в розробці яких могли б брати участь американські корпорації. На відміну від Грузії, територію Вірменії не

пронизують важливі транспортні коридори і трубопроводи, оскільки турецько-вірменська межа залишається закритою з 1993 р, а Азербайджан став на заваді проходженню через Вірменію стратегічно важливих нафто- і газопроводів, що з'єднують каспійські родовища вуглеводнів з портами на середземноморському узбережжі Туреччини [6, с. 41].

Крім того, якщо в Грузії в результаті «революції троянд» 2003 р. відбулася радикальна зміна політичної еліти на прозахідну та готову на швидкі, нехай і болючі реформи, Вірменія не давала підстав сподіватися на прискорення демократизації і ринкових реформ. Зовнішньополітичні уподобання вірменських еліт залишалися стабільними з 1991 р. : вони були схильні орієнтуватися на Росію як на гаранта безпеки Вірменії, розвиваючи при цьому відносини з неворожими сусідами - Іраном і Грузією, державами Європейського Союзу і США, а також блоком НАТО. Але, незважаючи на ці відмінності Вірменії від сусідів по Закавказькому регіоні та пострадянського простору в цілому, саме в Єревані в травні 2004 р. було відкрито нову будівлю посольства США, яка є найбільшою за площею приміщень закордонних представництвах США на момент відкриття, а в середині 2010-х рр. американський Конгрес щорічно виділяв від 50 до 80 млн. дол. США в якості фінансової допомоги Вірменії, зазвичай збільшуючи суму в порівнянні із запитом адміністрації. Білий дім зберігав певний інтерес і був готовий сприяти посиленню співпраці між Вірменією і Європейським Союзом, усвідомлюючи, що забезпечити таку співпрацю буде складно з огляду на тісні військово-політичні і економічні зв'язки між Вірменією та Російською Федерацією [7].

За заявою ж американського дипломата Р. Мілза, що була зроблена перед сенатським комітетом з міжнародних відносин у вересні 2014 р. під час слухань про затвердження його кандидатури на посаду посла США в Вірменії, «мета нашої політики щодо Вірменії проста: вільна і процвітаюча Вірменія, живе в мирі зі своїми сусідами. Для досягнення цієї мети потрібна допомога Вірменії в зміцненні її демократії та верховенства права; в лібералізації її економіки; в збільшенні обороту зовнішньої торгівлі і залучення зарубіжних

інвестицій; в мирному вирішенні Нагірно-Карабаського конфлікту при підтримці Мінської групи ОБСЄ; а також у примиренні з сусідньою Туреччиною, що вимагає повного, чесного і справедливого визнання хворобливих епізодів історії» [8, с.2].

Державна політика партнерства Вірменії з діаспорою робить акцент на важливості двосторонніх відносин дружби і співробітництва, відносин між місцевими органами влади та вірменськими громадами за кордоном, в тому числі зі спільнотами та неурядовими організаціями, шляхом укладення прямих договорів з іноземними громадами в країні, угод в рамках програм, а також міжнародного руху «співтовариство до співтовариства». Уряд надає великого значення міжнародній інтеграції на основі взаємовигідного співробітництва в освітній, культурній та економічній сферах, а також в галузі охорони здоров'я, науки, спорту та туризму [9].

На сьогодні день серед основних напрямків і завдань розвитку партнерства між Вірменією і діаспорою можна виділити:

- розвиток людського потенціалу і зміцнення вірменських громад діаспори та держави, підвищення конкурентоспроможності їх цінності, завжди і скрізь;
- сприяння в збереженні вірменської національної ідентичності, зміцнення громад і збереження мовного виживання нації в боротьбі проти асиміляції;
- допомогу у визначенні потенціалу діаспори та Вірменії, а також процесів розвитку діяльності діаспори в країні перебування;
- підтримування повної інтеграції в соціальному, політичному, культурному та економічному житті країни проживання або громадянства, що не є перешкодою збереження вірменської ідентичності;
- сприяння створенню та зміцненню національної самосвідомості (мова, традиції, їх «рекультивація»);
- розробка регіональних стратегій, з урахуванням їх індивідуальних особливостей;
- сприяння створенню та розвитку єдиної інформаційної бази для розробки і реалізації організації всіх зарубіжних програм;
- Розробка та сприяння здійсненню програм репатріації. Репатріація - одне з найяскравіших проявів життєвого і духовного зв'язку з батьківщиною всіх вірмен. Цей зв'язок повинен бути

виражений протягом тривалого проживання на своїй батьківщині, шляхом розгортання діяльності, короткостроковій роботі (культурної, освітньої, соціальної); • сприяння консолідації вірменських громад, • підтримка розвитку освітніх установ, розширення мережі денних шкіл і зарубіжних університетів, створення центрів вивчення, відділів, розробка індивідуальних проектів; • висновок правових угод, що регулюють двосторонні відносини з окремими країнами, з метою захисту інтересів громад діаспори; • підготовка панорамування електронної бази даних, підтримуваних інформаційною технологією, впровадження систем дистанційного навчання, організація телеконференцій, дослідження розвитку, поширення інформації та зворотного зв'язку; • сприяння всебічних відносин з окремими країнами і міжнародними організаціями в питаннях зміцнення діаспори шляхом розвитку громадської дипломатії; • створення сприятливого політичного, економічного, культурного, правового та духовного середовища для ефективної участі діаспори і для вирішення національних проблем; • зміцнення зв'язків між Вірменією та діаспорою в політичній, економічній, інтелектуальній, науковій, культурній, професійній сферах життєдіяльності; • лобіювання та посилення в державі перебування своїх інтересів з питань визнання міжнародною спільнотою геноциду вірмен, мирного і справедливого вирішення Нагірно-Карабаського конфлікту, а також постановка і рішення проблем національного значення [9].

Однак вірменська діаспора США сьогодні стикається з низкою проблем. Серед проблем виділяється небезпека маргіналізації. Це проблема політичного характеру і умовно називається «політичною маргіналізацією». Володіючи значним людським, організаційним, фінансовим і іншим потенціалом, вірменська громада практично обмежила поле своєї діяльності і, отже, можливості впливу. Проблема пов'язана з політичними пріоритетами вірменської громади. Своїм головним завданням Вірменія вважає міжнародне визнання і засудження геноциду вірмен. Інші завдання, такі як врегулювання Карабаського конфлікту, вірмено-американські відносини тощо, будучи

важливими, проте, мають другорядне значення в порівнянні з визнанням і засудженням геноциду. Пам'ять про Геноцид займає таке важливе місце в житті вірменства США, що, за спостереженнями фахівців, є для неї основним фактором ідентичності американських вірмен. Це явище, маючи певний позитивний аспект в плані збереження національної ідентичності (етнічної пам'яті), загрожує також негативними наслідками, зокрема, тим, що звужує рамки політичної діяльності громади і маргіналізує її. Найкращий доказ тому - майже відсутня роль лобістських організацій в двох останніх президентських виборах (2012 і 2016 рр.) [10].

У 2012 р. вірменські лобістські організації США вирішили не підтримувати президента Б. Обаму, якого підтримали в 2008р., оскільки він порушив дане вірменській громаді обіцянку визнати Геноцид вірмен. Інший кандидат в президенти Міт Ромні не обіцяв вірменській громаді в разі свого обрання визнати Геноцид вірмен. Отже, вірменське лобі вирішило не підтримати його також. Майже такий же сценарій повторився на президентських виборах 2016 р. Кандидат від демократів Х. Клінтон, займаючи посаду держсекретаря, відмовилася визнати Геноцид вірмен, обдуривши надії вірменської громади. Примітно, що, раніше, будучи сенатором, а також на попередньому етапі президентських виборів 2008 р. Х. Клінтон виступала з позицій поборника визнання і засудження геноциду вірмен. Кандидат-республіканець також не дав такої обіцянки. Отже, і на цей раз вірменські лобістські організації вирішили не підтримати обох кандидатів в президенти, залишивши питання вибору на розсуд своїх представників. Правда, в подальшому, після виборів, вірменські лобістські організації привітали обраного президентом Дональда Трампа і висловили готовність співпрацювати з ним, але це, мабуть, було запізнілим кроком [10].

Серед проблем з якими стикається вірменська діаспора виділяється і проблема ідентичності, а також загроза асиміляції. Незважаючи на широку мережу діючих в цій країні вірменських шкіл (недільних і щоденних), діяльність Вірменської Апостольської, Католицької і Євангелічної церков,

вірменознавчих центрів, суспільно-політичних, благодійних, культурних і спортивних структур, боротьба проти втрати складових національної ідентичності (мова, культура, історична пам'ять та ін.) не дає задовільного результату. У контексті мовного питання відзначимо, що, зокрема, у класичній діаспорі вірменомовство стабільно поступається своїми позиціями. Ситуація така, що навіть у вірменських школах учні не можуть говорити вірменською мовою. Серед вірменства США широко поширені також змішані шлюби, що зараховується до числа основних викликів вірменської діаспори. В цілому, виклики ідентичності вірменській громаді США обумовлені двома факторами:

1. Світсько-християнським середовищем, що збільшує можливості інтеграції вірменської діаспори в американське суспільство (що є в наявності в разі вірменських громад Близького і Середнього Сходу, де домінує ісламське середовище, створює певний бар'єр між вірменськими громадами і місцевими громадами);

2. Можливістю вибору ідентичності, коли кожен має право вибрати свою ідентичність. На відміну від країн Близького і Середнього Сходу, заснованих на населенні за етнічними та релігійними ознаками, де людина з народження вважається членом (представником) тієї чи іншої релігійної громади [10].

Першою стадією асиміляції американських вірмен, мабуть, є трансформація ідентичності, коли вірмене, що проживають в США перетворюються в американців з вірменськими коріннями. Це явище знаходить своє вираження в само сприйнятті вірменської громади США. З різних приводів кажучи про себе, вони використовують вираз «американці вірменського походження». Це явище, будучи негативним з точки зору збереження вірменської ідентичності, має позитивний аспект в тому плані, що свідчить про повноцінну інтегрованість вірменської громади в суспільство США, що збільшує її потенціал. Альтернативною інтегрованості є геттоїзація, що веде до самоізоляції і максимального обмеження можливостей діяльності. Тим часом, інтегруючись в американське суспільство, вірменська громада може працювати з набагато більшими можливостями в напрямку вирішення

національних проблем. Питання в поєднанні інтеграції зі збереженням національної ідентичності, іншими словами, в розробці та застосуванні ефективних методів здійснення гасла «інтеграція, але не асиміляція» [10].

Висновки. Вірменська діаспора США має великий вплив на розвиток двосторонніх відносин між Вірменією та США. Протягом постбіполярного періоду вірменська діаспора в Америці була досить активною через участь в різних міжнародних організаціях. До певної міри діаспора Вірменії слідувала загальній традиції використовувати міжурядові та міждержавні об'єднання для вирішення завдань своїх держав. З іншого боку, вірменська діаспора впевнено застосовувала метод «політики комплементарності». Політика взаємодоповнюваності передбачала глибоке залучення Республіки Вірменія в процес обговорення і просування проектів міжнародних організацій різного рівня у зовнішній політиці провідних, впливових держав світу і в першу чергу США. У зв'язку з цим актуальним є вивчення активної і успішної діяльності вірменської діаспори в США. Міжнародно-політична значущість теми дослідження ще більш підтверджується в зв'язку з тим, що вірменська діаспора з її багатим міжнародним досвідом прагне інтегруватися в американську політику, що представляє ціннісний досвід і для України, яка має значну діаспору в США і Канаді.

Список використаних джерел:

1. Ключковська І. Держава-діаспора: світові та українські реалії. Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою. 11.04.2010. URL.: <http://miok.lviv.ua/?p=376>
2. Вплив етнічних діаспор на прийняття правових актів у США. *Віче*. №8, квітень 2013. URL.: <http://veche.kiev.ua/journal/3617/>
3. Morison S. E. Builders of the Bay Colony. Boston, MA, 1981. 365 p.
4. Армянская община США - одна из крупнейших в мире диаспор. Армянский інформаційний портал «ARMEDIA». 31.03.2016.

URL.:<https://armedia.am/rus/news/31957/armyanskaya-obshchina-ssha-odna-iz-krupneyshikh-v-mire-diaspor.html>

5. Америка и Армения: 25 лет спустя. *Компания «Mediamaх»*. 06.07.2017.

URL.:<https://mediamaх.am/ru/column/12750/>

6. Дадаян Д. С. 2007. Отношения США и Армении. *США и Канада : экономика, политика, культура*. № 11. С. 39–56.

7. Троицкий М. А. Конгресс и политика США в отношении Армении. *США и Канада: экономика, политика, культура*. - 2017. - №4. - С. 89-103.

URL.:

https://mgimo.ru/library/publications/kongress_i_politika_ssha_v_otnoshenii_armenii/

8. Statement of Richard Mills, Ambassador-Designate to Armenia, Before the Senate Foreign Relations Committee. 17.09.2014. URL.:
http://www.foreign.senate.gov/imo/media/doc/Mills_Testimony.pdf

9. Тирабян К.К. Диаспора в системе международных отношений в современном мире (на примере армянской диаспоры). Управленческое консультирование. №5, 2017. С. 187-194. URL.:

<https://cyberleninka.ru/article/n/diaspora-v-sisteme-mezhdunarodnyh-otnosheniy-v-sovremennom-mire-na-primere-armyanskoj-diaspory>

10. Основные проблемы армянской общины США. Газета армян «Еркрамос». 11.06.2017. URL.:

<http://www.yerkramas.org/article/121572/osnovnye-problemy-armyanskoj-obshhiny-ssha>